

L'ENCENSAMENT I EL SEU CONTEXT HISTORICOLITÚRGIC

per Lourdes de SANJOSÉ I LLONGUERAS

*Tum vero infelix fatis exterrita Dido
mortem orat: tædet cæli convexa tueri.
Quo magis inceptum peragat lucemque relinquat,
vidit, turicremis cum dona inponeret aris
(horrendum dictu), latices nigrescere sacros
fusaque in obscenum se vertere vina cruorem.*

VIRGILI, *Eneida*¹

RESUM

En aquest article fem una recerca historicolitúrgica de l'encensament basant-nos en textos veterotestamentaris i neotestamentaris i en els escrits dels primers escriptors cristians, des de Justí fins a sant Efraïm de Síria. Analitzem l'*Ordo romanus*, l'encensament en la consagració de l'altar i altres cerimònies litúrgiques que contenen aquest ritual.

Paraules clau: Encenser, encens, encensament, *Ordo romanus*, consagració de l'altar, deposició de les relíquies.

1. VIRGILI, *Eneida*, vol. I, traducció de Miquel Dolç, Barcelona, Alpha, 2019, col·l. «Bernat Metge Essencial», llibre IV, v. 450-455: «És aleshores que la infelïx Dido, aterrida pels seus fets, invoca la mort: s'enutja de veure al seu damunt la volta del cel. Per acabar d'afermar-se en el seu propòsit d'abandonar la llum, veu que, sobre els altars carregats d'encens on deposava les seves ofrenes —esgarrifa de dir-ho!—, l'aigua sagrada s'en-greix i el vi en espargir-se es converteix en tèrbola sang de mal auguri.»

INCENSATION AND ITS HISTORICAL AND LITURGICAL CONTEXT

ABSTRACT

In this article we provide an historical-liturgical approach to the rite of incensation, based on Old Testament and New Testament texts and early Christian writers from Justin to Saint Ephraim of Syria. We analyse the *Ordo romanus*, incensation at the consecration of high altars and other ceremonies involving this rite.

Keywords: Censer, incense, incensation, *Ordo romanus*, Consecration of altars, deposition of relics.

En el nostre estudi farem una recerca historicolitúrgica sobre l'encensament, prenent com a punt de partida els textos de l'Antic Testament i del Nou Testament, i seguint amb els d'escriptors cristians dels primers segles, tenint en compte que en els segles inicials del cristianisme fou un ritual molt controvertit.² Analitzarem l'encensament a l'*Ordo romanus* del segle X, el més antic conegut; en la consagració de l'altar i la deposició de relíquies, i l'encensament de les dotze candeles referides a la lluminària. De manera abreujada esmentarem el protocol que se segueix i el ritual de la benedicció de l'encens, l'encensament en la litúrgia i en la missa de difunts. Finalment, tractarem l'encensament en la renovació del Santíssim Sagrament.

1. L'ENCENS I L'ENCENSAMENT EN ELS TEXTS VETEROTESTAMENTARIS

Hi ha molts versicles que fan esment de l'ús de l'encens. Aquesta informació fou essencial per als escriptors cristians medievals i va exercir una profunda influència en el seguiment posterior de la litúrgia i en l'ús i el simbolisme de l'encens, el qual, necessàriament, ha de romandre dins un contenidor. N'hem seleccionat alguns.

2. Per raons estrictament editorials vàrem haver de dividir en dues parts l'article dedicat a l'encenser de Lladó; aquest complementa l'anterior, publicat a *Miscel·lània Litúrgica Catalana*, xxxi (2023), p. 357-377. Seguirà un tercer article que dedicarem als encensers de forma esfèrica.

Èxode:

L'altar per a oferir encens, fes-lo de fusta d'acàcia i quadrat: dos pams de llargada, dos d'amplada i quatre d'alt. Els corns dels quatre angles superiors arrencaran del mateix altar. Recobreix d'or pur tant la part superior de l'altar com els quatre plafons dels costats i els corns, i adorna'l amb una motllura d'or tot al voltant. En dos dels costats de l'altar, i sota la motllura, fixa-hi dues anelles d'or, per on han de passar les barres per a transportar-lo. Fes les barres de fusta d'acàcia i recobreix-les d'or. Després posa l'altar davant la cortina que hi ha enfront de l'arca que conté el document de l'aliança, on jo em trobaré amb tu.

Quan Aaron prepari cada matí els gresols, cremarà encens aromàtic damunt l'altar, i també en cremarà al capvespre, a l'hora d'encendre els gresols. Aquest encens ha de ser ofert perpètuament davant el Senyor, de generació en generació. Damunt aquest altar no heu d'oferir cap encens profà, ni holocaustos, ni ofrenes de farina ni libacions de vi. (Ex 30,1-9)³

El Senyor va dir encara a Moisès:

— Procura't aquestes espècies aromàtiques: reïna, unglà, gàlban aromàtic i encens pur, en parts iguals. Amb tot això prepara, tal com ho fa un perfumista, un encens aromàtic, pur i sagrat, i tira-hi també sal. Una part, en forma de pols

3. *La Bíblia: Traducció interconfessional*, vol. III, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 2007, 3 v. Utilitzem aquesta edició per a totes les citacions de la Bíblia en català en aquest article. D'altra banda, aquesta citació correspondria al text en llatí següent, extret (com la resta de textos bíblics en llatí d'aquest article) de *Biblia sacra iuxta Vulgatam Clementinam*, edició d'Alberto Colunga i Laurentio Turrado, 10a ed., Madrid, Biblioteca de Autores Cristianos (en endavant, BAC), 1999. Vegeu Ex 30,1-9: «Facies quoque altare ad adolendum thymiamam, de lignis setim, habens cubitum longitudinis, et alterum latitudinis, id est, quadrangulum, et duos cubitos in altitudine. Cornua ex ipso procedent. Vestiesque illud auro purissimo, tam craticulam eius, quam parietes per circuitum, et cornua. Faciesque ei coronam aureolam per gyrum, et duos angulos aureos sub corona per singula latera, ut mittantur in eos vectes, et altare portetur. Ipsos quoque vestes facies de ligni setim, et inaurabis. Ponesque altare contra velum, quod ante arcam pendet testimonii coram propitiatorio quo tegitur testimonium, ubi loquar tibi. «Et adolebit incensum super eo Aaron, suave fragans, mane. Quando componet lucernas, incendet illud: Et quando collocabit eas ad vesperum, uret thymiamam sempiternum coram Domino in generationes vestras. Non offeretis super eo thymiamam compositionis alterius, nec oblationem, et victimam, nec libabit libamina».

fina, la cremaràs davant l'arca, a l'interior de la tenda del trobament, on jo et vindré a trobar. Aquest encens, l'heu de tenir per cosa sagrada. No en prepareu cap altre amb aquesta mateixa composició. L'heu de tenir per un encens consagrat al Senyor. Si algú prepara un encens igual, per complaure's en el seu perfum, serà exclòs del poble. (Ex 30,34-38)⁴

Li he donat per ajudant Oholiab, fill d'Ahissamac, de la tribu de Dan, i he dotat de bones mans tots els altres mestres artesans perquè executin tot el que t'he manat: la tenda del trobament, l'arca de l'aliança, la coberta del perdó que hi ha damunt seu, tots els accessoris de la tenda, la taula amb tots els seus accessoris, el canelobre d'or pur amb tots els seus accessoris, l'altar de l'encens, l'altar dels holocaustos amb tots els seus accessoris, la pica amb el seu sòcol, els ornaments culturals, les vestidures sagrades del sacerdot Aaron i les dels seus fills per a exercir el sacerdoci, l'oli de la unció santa i l'encens aromàtic per al santuari. Els artesans ho han d'executar tot seguint el que jo t'he manat. (Ex 31,6-11)⁵

Levític:

Quan algú de vosaltres presenti al Senyor una ofrena vegetal, l'ofrena serà de flor de farina: hi tirarà oli al damunt i hi posarà encens. Després la portarà als sacerdots descendents d'Aaron. Un d'ells prendrà un bon grapat d'aquesta

4. *Biblia sacra iuxta Vulgatam Clementinam*, Ex 30,34-38: «Dixitque Dominus ad Moysen: Sume tibi aromata, stacten et onycha, galbanum boni odoris, et thus lucidissimum, aequalis ponderis erunt omnia: faciesque thymiama compositum opere unguentarii, mixtum diligenter, et purum, et sanctificatione dignissimum. Cumque in tenuissimum pulverem universa contuderis, pones ex eo coram tabernaculo testimonii, in quo loco apparebo tibi. Sanctum sanctorum erit vobis thymiama. Talem compositionem non facietis in usus vestros, quia sanctum est Domino. Homo quicumque feceri simile, ut odore illius perfruatur, peribit de populis suis».
5. *Biblia sacra iuxta Vulgatam Clementinam*, Ex 31,6-11: «Dedique ei socium Ooliab filium Achisamech de tribu Dan. Et in corde omnis eruditi posui sapientiam: ut faciant cuncta quae praecepi tibi, tabernaculum foederis, et arcam testimonii, et propitiatorium, quod super eam est, et cuncta vasa tabernaculi, mensamque et vasa eius, candelabrum purissimum cum vasis suis, et altaria thymiamatis, et holocausti, et omnia vasa eorum, labrum cum basi sua, vestes sanctas in ministerio Aaron sacerdoti, et filiis eius, ut fungantur officio suo in sacris: oleum unctionis, ethymiama aromatum in sanctuario, omnia quae praecepi tibi, facient».

farina, pastada amb oli, i a més tot l'encens, i ho cremarà a l'altar com a ofrena de memorial, tota consumida pel foc; és una ofrena d'olor agradable al Senyor. (Lv 2,1-3)⁶

Aquesta és la llei per a les ofrenes de farina:

Els sacerdots descendents d'Aaron presentaran l'ofrena davant el Senyor, davant el seu altar. Un d'ells prendrà un grapat de flor de farina pastada amb oli i, a més, tot l'encens que hi ha damunt l'ofrena, i ho cremarà a l'altar com a memorial d'olor agradable al Senyor. (Lv 6,7-8)⁷

Nadab i Abihú, fills d'Aaron, van prendre cada un el seu encenser i, després de posar-hi brases, van tirar-hi encens per oferir davant el Senyor un perfum estrany, que ell no els havia manat. Llavors va sortir de la presència del Senyor un foc que els va consumir, i moriren al davant mateix del Senyor. (Lv 10,1-2)⁸

Aaron, doncs, oferirà el seu vedell com a sacrifici pel pecat i exiarà així per ell i per la seva família. Degollarà el seu vedell en sacrifici pel propi pecat. Omplirà després un encenser amb brases preses de l'altar situat davant el Senyor, agafarà dos bons grapats d'encens aromàtic en pols, i ho durà darrere la cortina interior. Allà, davant el Senyor, tirarà l'encens damunt les brases, perquè el núvol d'encens cobreixi la coberta del perdó que hi ha damunt de l'arca de l'aliança. Així Aaron no s'exposarà a la mort. (Lv 16,11-13)⁹

6. *Biblia sacra iuxta Vulgatam Clementinam*, Lv 2,1-3: «Anima cum obtulerit oblationem sacrificii Domino, simila erit eius oblatio; fundetque super eam oleum, et ponet thus, ac deferet ad filios Aaron sacerdotes: quorum unus tollet pugillum plenum similae et olei, ac totum thus, et ponet memoriale super altare in odorem suavissimum Domino. Quod autem reliquum fuerit de sacrificio, erit Aaron et filiorum eius, Sanctum sanctorum de oblationibus Domini».
7. *Biblia sacra iuxta Vulgatam Clementinam*, Lv 6,14-15: «Haec est lex sacrificii et libamentorum, quae offerent filii Aaron coram Domino, et coram altari. Tollet sacerdos pugillum similae, quae conspersa est oleo, et totum thus, quod super similam positum est: adolebitque illud in altari in monumentum odoris suavissimi Domino».
8. *Biblia sacra iuxta Vulgatam Clementinam*, Lv 10,1-2: «Arreptisque Nadab et Abiu filii Aaron thuribulis, poseurunt ignem, et incensum desuper, offerentes coram Domino ignem alienum: quo deis praeceptum non erat. Egressusque ignis a Domino, devoravit eos, et mortui sunt coram Domino».
9. *Biblia sacra iuxta Vulgatam Clementinam*, Lv 16,11-13: «His rite celebratis, offeret vitulum, et rogans pro se, et pro domo sua, immolabit eum: assumptoque thuribulo, quod de prunis altaris impleverit, et hauriens manu compositum thymiana in incensum, ultra velum intrabit in sancta: ut, positus super ignem aromatibus, nebula eorum et vapor operiat oraculum quod est supra testimonium, et non moriatur».

Nombres:

El Senyor va parlar encara a Moisès. Li digué: «comunica a Eleazar, fill del sacerdot Aaron, que retiri els encensers d'entre les brases, perquè són sagrades, i escampi lluny el caliu. Els encensers d'aquests homes morts pel pecat que han comès, ara són consagrats, perquè amb ells han ofert encens al Senyor. Transformeu-los en làmines per a recobrir l'altar i seran un signe per a advertir els israelites». El sacerdot Eleazar recollí els encensers de bronze amb què oferien encens als homes que havien mort cremats i els va laminar per a recobrir l'altar. (Nm 17,1-5)¹⁰

Isaïes:

Et cobriran onades de camells, dromedaris de Madian i d'Efà; tots vindran de Saba portant or i encens i proclamant la grandesa del Senyor. (Is 60,6)¹¹

Aquests versicles aporten una informació prou important que permet fer-se una idea molt exacta de l'ús de l'encens. Es diu que dues vegades s'ofereix encens a l'altar de l'encens; com s'havia de fer l'altar dels perfums: la forma, les mides i la matèria (s'havia de recobrir d'or, considerat el metall noble per excel·lència); el lloc on s'havia de col·locar, que no era altre que davant l'arca; quan s'havia de cremar, i què era el que no s'havia de fer. Altrament, s'indica com s'havia de preparar el perfum i on s'havia de cremar. La barreja amb els elements indicats era única. Fins i tot s'esmenten els artesans que havien de fer el que els havia estat manat. Entre els objectes mencionats hi ha l'altar de l'encens.

En el Levític s'instrueix com s'ha de cremar l'encens a l'altar com a ofrena al Senyor; aquells que no seguissin les seves instruccions sofriri-

10. *Biblia sacra iuxta Vulgatam Clementinam*, Nm 16,36-39: «Locutusque est Dominus Moyses, dicens: Praecepit Eleazaro filio Aaron sacerdoti ut tollat thuribula quae iacent in incendio, et ignem huc illucque dispergat: quoniam sanctificata sunt in mortibus peccatorum: producatque ea in laminas, et affigat altari, eo quod oblatum sit in eis incensum Domino, et sanctificata sint, ut cernant ea pro signo et monumento filii Israel. Tulit ergo Eleazar sacerdos thuribula aenea, in quibus obtulerant hi quos incendium devoravit, et produxit ea in laminas, affigens altari».

11. *Biblia sacra iuxta Vulgatam Clementinam*, Is 60,6: «Inundatio camelorum operiet te, dromedarii Madian et Ephra; omnes de Saba venient, aurum et thus deferentes, et laudem Domino annuntiantes».

en grans penes. S'indica també de quina manera Aaron havia de dedicar l'ofrena a Déu: havia de posar encens a l'encenser i tirar-hi les brases, amb la qual cosa el fum de l'encens s'enlairaria.

2. L'ENCENS I L'ENCENSAMENT EN ELS TEXTS NEOTESTAMENTARIS

Evangelí de Lluc:

Un dia, mentre Zacaries era al temple oficiant davant de Déu amb els del seu torn, segons el ritual dels sacerdots, li tocà per sorteig d'entrar al santuari del Senyor a oferir l'encens. A l'hora de l'ofrena, tota l'assemblea del poble s'estava a fora pregant. Llavors se li va aparèixer un àngel del Senyor, a la dreta de l'altar de l'encens. Zacaries, en veure'l, es va torbar i la por s'apoderà d'ell. (Lc 1,8-12)¹²

Fer l'ofrena de l'encens al temple era considerat un gran privilegi per a un sacerdot. Només s'accedia al *sancta sanctorum* una vegada a la vida. El dia en què Zacaries exercia aquesta funció sacerdotal, Déu va enviar el primer missatge de la primera vinguda del Salvador.¹³

A l'Apocalipsi es defineix l'ús i la importància de l'encens. Aquest és el símbol de les pregàries i s'ofereix a Déu:

12. *Biblia sacra iuxta Vulgatam Clementinam*, Lc 1,8-12: «Factum est autem, cum sacerdotio fungeretur in ordine vicis suae ante Deum, secundum consuetudinem sacerdotii, sorte exiit ut incensum poneret, ingressus in templum Domini: et omnis multitudo populi erat orans foris hora incensi. Apparuit autem illi angelus Domini, stans a dextris altaris incensi. Et Zacharias turbatus est videns, et timor irruiit super eum».
13. Henry WESTALL, *The case for incense*, Londres, Nova York i Bombai, Longmans, Green, and Co., 1899, p. 29; *Obras de san Ambrosio*, edició de Manuel Garrido Bonaño, vol. 1, OSB, Madrid, BAC, 1966, p. 65, n. 16: «el fum de l'encens era com l'ànima dels justos que esperaven la vinguda del Messies».

Apocalipsi:

Quan l'Anyell va obrir el setè segell, es va fer silenci al cel durant una mitja hora.

Després vaig veure que els set àngels que estan drets davant de Déu rebien set trompetes.

Llavors va venir un altre àngel amb un encenser d'or i es va posar vora l'altar. Li donaren perfums d'encens a mans plenes, perquè els oferís, amb les pregàries de tot el poble sant, a l'altar d'or que hi ha davant el tron. I el fum de l'encens, junt amb les pregàries del poble sant, va pujar de mans de l'àngel fins a la presència de Déu. Després l'àngel va omplir l'encenser amb foc de l'altar i l'abocà a la terra, i van esclatar-hi tronades, veus, llamps i un terratrèmol. (Ap 8,1-5)¹⁴

3. L'ENCENS EN ELS AUTORS CRISTIANS DELS PRIMERS SEGLES

3.1. *Justí*

Sant Justí Màrtir (*ca.* 100 - *ca.* 165), d'origen pagà, fou un dels grans apologetes¹⁵ del segle II. Morí màrtir per la seva fe cristiana. En un primer moment, s'interessà per les diferents escoles filosòfiques, que no el convenceren. Després de llegir atentament la Bíblia es convertí al cristianisme. Escriví dues apologies en defensa d'aquesta religió i fou condemnat a mort, com havia previst en la seva segona. En la seva *Apologia primera*, dirigida a l'emperador Antoní el Pietós (86-161), defensà amb ardor la seva fe en Déu, el Creador, i afirmava que només Ell mereixia ser adorat:

14. *Biblia sacra iuxta Vulgatam Clementinam*, Ap 8,1-5: «Et cum aperuisset sigillum septimum, factum est silentium in caelo, quasi media hora. Et vidi septem angelos stantes in conspectu Dei: et datae sunt illis septem tubae. Et alius angelus venit, et stetit ante altare habens thuribulum aureum: et data sunt illi incensa multa, ut daret de orationibus sanctorum omnium super altare aureum, quod est ante thronum Dei. Et ascendit fumus incensorum de orationibus sanctorum de manu angeli coram Deo. Et accepit angelus thuribulum, et implevit illud de igne altaris, et misit in terram, et facta sunt tonitrua, et voces, et fulgura, et terraemotus magnus».
15. Charles MUNIER, *L'Apologie de saint Justin Philosophe et Martyr*, Friburg, Éditions Universitaires, 1994, col·l. «Paradosis», p. 1. Després dels escrits de Frederic Morel (*Corpus apologetarum*, París, Michaelem Sonnum, 1615) i Prudent Maran (*S. Justinus philosophus et martyr, Tatianus S. Justini discipulus, Athenagoras Atheniensis...*, Venècia, Augustinum Savioli, 1747, col·l. «Patrologia Graeca» (PG), núm. vi), es consideren apologetes un grup de cristians grecs del segle II que es dedicaren a defensar el cristianisme en front del corrent contrari sorgit en tot l'Imperi romà.

«il croit pouvoir donner une juste idée du culte que les chrétiens rendent aussi au Christ, le propre Fils de Dieu». ¹⁶ Era contrari a aquells que retreien als cristians l'absència de sacrificis cruentos, a diferència de les religions paganes, que els dedicaven als seus déus.

13 Est-il maintenant un homme raisonnable qui oserait dire que nous sommes des athées, nous qui adorons le créateur de l'univers? Notre Dieu n'a pas besoin de sang, ni de parfums, ni de libations: les offrandes dignes de lui sont des hymnes de piété et de reconnaissance. La vraie manière de l'honorer, ce n'est pas de consumer inutilement par le feu les choses qu'il a créées pour notre subsistance, mais de nous servir de ces aliments, de les partager avec les pauvres, et aussi, dans un juste sentiment de gratitude, de célébrer la gloire divine par de saints cantiques: nous le savons, et en conséquence nous le bénissons de toutes nos forces et nous lui rendons grâces pour la vie qu'il nous a donnée, pour les soins qu'il prend de notre existence, pour les diverses qualités des choses, pour les changements des saisons, et surtout pour cette immortalité future, magnifique récompense promise à notre foi. Avec ce Dieu suprême nous adorons encore deux autres personnes: celui qui est venu pour nous enseigner sa doctrine, Jésus-Christ notre maître, crucifié en Judée sous Ponce-Pilate, du temps de Tibère-César, véritablement fils de Dieu; et enfin l'Esprit prophétique, culte éminemment raisonnable, comme nous vous le démontrerons. A ce propos on crie à la folie: quelle absurdité, en effet, de placer à côté du Dieu immuable et éternel, à côté du créateur du monde, un homme crucifié! C'est qu'il y a là un mystère que vous ignorez: nous allons vous le découvrir. Ecoutez et prêtez-nous. ¹⁷

16. Per a un estudi aprofundit de l'obra, vegeu Charles MUNIER, *L'Apologie de saint Justin Philosophe et Martyr*, p. 49. Reprèn l'argumentari que Sòcrates feu en la seva *Apologia* i col·loca la seva súplica sota el patrocini de Plató: «Socrate avait demandé à ses accusateurs de bien vouloir lui préciser s'il était athée parce qu'il reconnaissait d'autres dieux que ceux de la cité ou parce qu'il n'en reconnaissait aucun; cette distinction lui permettait d'établir ensuite qu'aux yeux mêmes de ses adversaires il existait plusieurs définitions de l'athéisme et que celui qu'ils visaient en sa personne était parfaitement compatible avec une piété sincère. Justin reprend le même raisonnement, mais ce qui lui importe c'est apparemment moins de prouver la piété des chrétiens que l'athéisme des païens; puisque les dieux des nations ne méritent pas ce nom, les vrais athées ne sont pas les chrétiens mais ceux qui les accusent. La critique du polythéisme qui sert à fonder cette démonstration avait, de longue date, été élaborée par les apologistes du Judaïsme hellénistique».
17. Sant Justí, *Apologia primera*, disponible en línia a <<http://www.clerus.org/bibliaclerusonline/pt/iyo.htm>> (consulta: 23 març 2023).

Malgrat que l'Antic i el Nou Testament, com hem vist, donen testimoni de l'ús de l'encens en les cerimònies ofertes a Déu, els escrits d'autors cristians dels primers segles palesen el rebuig de l'ús de l'encens durant el culte. L'apologista Atenàgores d'Atenes (segle II) era un defensor d'aquesta idea i sostenia que a Déu no li feien falta els perfums, ja que Ell era el perfum.¹⁸

3.2. Tertulliana

També s'ha de considerar essencial l'aportació dels pares de l'Església (grecs i llatins). Destaca la de Quint Septimi Florent Tertulliana (Quintus Septimus Florens Tertullianus) (Cartago, ca. 155-160 - ca. 220-240), escriptor i apologista cristià que tingué una gran transcendència. Ell no acceptava la utilització de l'encens en el culte cristià. En *Apologètic* escriu:

[...] (Qui) ei offero opimam et maiorem hostiam, quam ipse mandavit, orationem de carne pudica, de anima innocenti, de spiritu sancto profectam, non grana t(h)uris unius assis, Arabicae arboris lacrimas, nec duas meri guttas, nec sanguinem reprobi bouis mori optantis, et post omnia inquinamenta etiam conscientiam spurcam. (*Apologètic*, xxx, 5-6)¹⁹

I insisteix:

[...] spectaculis non conuenimus; quae tamen apud illos coetus uenduntur, si desiderauero, liberius de suis locis sumam. tura plane non emimus; si Arabiae queruntur, sciant Sabaei plures et cariores suas merces Christianis sepeliendis profligari quam deis fumigandis. (*Apologètic*, xlii, 7)²⁰

18. Bernard POUDERON, *Athénagore d'Athènes: Philosophe chrétien*, París, Centre National de la Recherche Scientifique, 1989. L'autor estudia l'obra i els grans temes de Justí: el món celeste, l'home, la resurrecció i també l'aspecte polemicista que el caracteritzà.
19. Quint Septimi Florent TERTULLIANA, *Apologètic*, introducció i notes de Miquel Dolç, traducció de Fèlix Senties, Barcelona, Fundació Bernat Metge, 1960, xxx, 5-6: «[...] Al que ofereixo una víctima "opima i major", la que Ell mateix ha ordenat: l'oració que ve d'una carn púdica, d'una ànima innocent i d'un esperit sant, i no d'encens d'un as, llàgrimes d'un arbre d'Aràbia, ni dues gotes de vi pur, ni la sang d'un bou de rebuig, desitjós de morir, ni, després de totes aquestes immundícies, encara una consciència sulla».
20. Quint Septimi Florent TERTULLIANA, *Apologètic*, p. 171: «No acudim als espectacles; però sí desitjo les coses que en aquestes reunions s'acostumen a vendre, amb més llibertat

I a *Idolatria* fa una crítica ferotge de la cobdícia i assenyala que l'encens s'empra en els enterraments. Aquesta dada és important, ja que és un dels primers usos cristians de l'encens, no en la litúrgia, sinó com a mesura higiènica en els funerals:

Qu'importe que les mêmes marchandises, en d'autres termes, que l'encens et les parfums étrangers destinés au culte des idoles, servent également à guérir les malades, et chez nous à ensevelir les morts?

Mais voici une analogie plus rapprochée; un pourvoyeur de victimes destinées aux sacrifices publics embrasse la foi: lui permettez-vous de continuer son commerce? ou bien, déjà chrétien, il entreprend ce trafic: serez-vous d'avis de le garder dans l'Église? Je ne l'imagine pas, à moins que vous ne fermiez aussi les yeux sur le marchand d'encens; car aux uns la fourniture du sang, aux autres celle des parfums. Si, avant que les idoles eussent envahi le monde, l'idolâtrie, grossière encore, pratiquait déjà son culte avec des parfums, si de nos jours même l'œuvre idolâtrique peut s'accomplir sans idole, rien qu'en brûlant quelques parfums, assurément l'homme le plus utile aux démons, c'est le fournisseur d'encens, puisque l'idolâtrie se passe plus aisément d'idoles que de parfums. (*Idolatria*, cap. xi)²¹

A *De corona* Tertulià es manifesta subtilment i, mitjançant una comparació, rebutja l'ús litúrgic de l'encens com a cristià, al contrari del que fan els pagans:

Nam et ego mihi gallinaceum macto, non minus quam Aesculapio Socrates, et si me odor alicuius loci offenderit, Arabiae aliquid incendio, sed non eodem ritu, nec eodem habitu, nec eodem apparatu, quo agitur apud idola. (*De corona*, x, 5)²²

me les procuraré a les botigues especials. No comprem encens, és veritat; si les Aràbies se'n planyen, que sàpiguen els sabeus que es consumeixen llurs mercaderies en més i de més preu per sepultar els cristians que no pas fumigar els déus». El traductor indica en nota que els cristians perfumaven i embalsamaven els cadàvers amb l'encens.

21. TERTULLIEN, *Ceuvres complètes*, Paris, Les Belles Lettres, 2017, p. 560-561.

22. TERTULLIANO, *La corona; A Escápula; La fuga en la persecución*, Madrid, Ciudad Nueva, 2018, col. l. «Fuentes Patrísticas», núm. 32 (bilingüe), p. 70 (llatí), 71 (castellà): «De hecho, también yo me sacrifico un gallo a mí mismo, no menos que Sócrates a Esculapio, y si me molesta el olor de algún lugar, quemo algo de Arabia, pero no con el mismo rito, ni con el mismo atuendo, ni con el mismo fasto con el que actúa ante los ídolos».

El fort refús inicial al consum de l'encens per a les cerimònies litúrgiques dels cristians, només acceptat, com hem assenyalat, com a desinfectant en llurs enterraments, es deu a la utilització que en feien els pagans en els seus cultes als déus, normalment amb ofrenes de sang.

L'emperador romà Gai Messi Quint Trajà Deci (201-251) va emetre un edicte cap al 249 segons el qual tots els ciutadans havien de tenir un *libelo* o certificat en el qual es confirmava que havien fet els sacrificis corresponents als déus, amb la qual cosa els cristians que ho fessin eren considerats apòstates pels mateixos cristians. Aquesta obligació aconseguí que alguns cristians fessin sacrificis, i se'ls va conèixer com a *lapsi*. Altres que oferiren encens a l'altar eren els denominats *thurificati*, i d'altres, mitjançant fórmules indirectes, amb la complicitat o ajuda de certes autoritats, figuraven en les llistes dels adoradors i d'aquesta manera aconseguien el *libelo* (la dita cartilla).²³

Els cristians no podien acceptar l'ús de l'encens com ho feien els pagans, i fou necessari un procés que afavorís la inclusió d'aquest perfum dins les cerimònies de culte cristià.

In the days of persecution Christian worship was necessarily cramped, and, moreover, such thing as savoured of Paganism were necessarily abjured; nothing was more crucial in this connexion than the burning of Incense, for it soon became the test of Paganism *versus* Christianity.²⁴

Tanmateix, no hi havia inconvenient a esmerçar-lo per a l'ús domèstic.

23. Narciso SANTOS YANGUAS, «Decio y la persecución anticristiana», *Memorias de Historia Antigua*, núm. 15-16 (1994-1995), p. 143-182 (esp., p. 174); José ORLANDIS, *Historia de la Iglesia*, vol. I: *La Iglesia antigua y medieval*, Madrid, Pelicano, 2003, p. 52.

24. Henry WESTALL, *The case for incense*, p. 4: «En els dies de la persecució, el culte cristià es veié forçosament restringit, i, a més, es va abjurar de tot el que feia olor de paganisme; res més crucial en aquest sentit que la crema d'encens, atès que aviat es va convertir en la prova del paganisme *versus* el cristianisme» (traducció de l'autora).

3.3. *Orígenes d'Alexandria*

Aquest escriptor cristià i pare de l'Església (ca. 183-186 - ca. 254) va ser un autor prolífic i molt reconegut a l'època per la seva defensa dels principis cristians. Se li oposava fortament Cels, filòsof pagà, de formació platònica, que criticava durament els principis cristians. Orígenes li va refutar els seus argumentaris quan se sentí preparat i format. Ho feu a *Contra Cels*. En relació amb l'encens, en el llibre IV, 32, hi diu: «[Jesús] Este, dotado no solo de inteligencia, sino también de naturaleza divina, echó por tierra la doctrina de los démones que se complacen en el incienso, en la sangre y en los perfumes [...]». I, en el llibre VIII, 17, en resposta al polemista, hi escriu: «Y no ve que, para nosotros, son altares la mente de cada justo, y de ellos suben, real y espiritualmente, olorosos inciensos, que son las oraciones que brotan de conciencia limpia».²⁵ Es basa en el salm 140,2 i en l'Apocalipsi 5,8:

Que pugi el meu prec davant teu com l'encens;
que les meves mans alçades siguin com l'ofrena del capvespre. (Sl 141 (140),2)

Així que el prengué, els quatre vivents i els vint-i-quatre ancians es van prosternar davant l'Anyell; cada un tenia una cítara i una copa d'or, plena de perfums d'encens, que són les pregàries del poble sant. (Ap 5,8)

3.4. *Sant Ambròs i sant Joan Crisòstom*

Sant Ambròs (339-397), bisbe de Milà i teòleg, és l'autor d'un comentari a l'Evangeli de Lluc, en el qual es fa ressò, en el segle IV, del significat bíblic de l'ús de l'encens lligat a Zacaries:

Factum est autem, cum sacerdotio fungeretur Zacharias in ordine vicis suae ante dominum deum secundum consuetudinem sacerdotii, sorte exiit ut incensum poneret ingressus in templum domini, et omnis populus foris orabat hora incensi. Apparuit autem illi angelus stans a dextris altaris incensi. Apparuit autem a dextris altaris incensi, quia divinæ insigne misericordiae deferebat; domi-

25. ORÍGENES, *Contra Celso*, Madrid, BAC, 1967, p. 268 i 533, respectivament.

nus enim a dextris mihi, ne conmovear et alibi: dominus protectio tua super manum dexteræ tuæ. Atque utinam nobis quoque adolentibus altaria, sacrificium deferentibus adsistat angelus, immo præbeat se videndum.²⁶

Sant Joan Crisòstom (347-407), bisbe i doctor de l'Església, en la seva homília 88, que estudia l'Evangeli de Mateu, deixa testimoni de l'ús de l'encens a l'Església de Constantinoble, de la qual era arquebisbe:

Je vous conjure, mes frères, de renoncer à des vices qui affligent l'Église, et de faire en sorte qu'elle devienne la bonne odeur de Jésus-Christ par la sainteté de votre vie. Quel avantage serait-ce d'avoir soin, comme nous le faisons, de brûler ici de l'encens et des parfums, si nous ne travaillions pas à chasser la mauvaise odeur qui sort de nos âmes? À quoi servent ces parfums et cet encens, lorsqu'on néglige ce que Dieu nous demande.²⁷

Si es renuncia als vicis que afecten l'Església, sorgirà el perfum — bona olor — que desprèn Crist per la santedat de la seva vida. I és aquí quan compara l'olor que desprèn l'encens en cremar-se i es planteja la seva utilitat si, en canvi, no desterrem els vicis que fan mal a l'Església.

3.5. *Sant Efraïm de Síria*

Sant Efraïm (ca. 306-373), diaca i pare de l'Església siríaca i doctor de l'Església Universal, fou autor d'homilies i himnes (entre altres escrits) en defensa del cristianisme. Una de les seves aportacions importants va ser

26. SAN AMBROSIO, *Obras de san Ambrosio: Tratado sobre el Evangelio de san Lucas*, Madrid, BAC, 1966, llibre I, v. 18, 24 i 28, p. 65, 66 i 69, respectivament: «I succeí que, exercint ell el seu ministeri sacerdotal [Zacaries] per l'ordre del seu torn davant Déu, tingué la sort segons el costum dels sacerdots, d'entrar en el santuari del Senyor per a oferir-li l'encens, i tota la multitud del poble a l'hora de l'encens estava fora orant...»; «I se li aparegué un àngel dempeus a la dreta de l'altar de l'encens...»; «S'aparegué a la dreta de l'altar de l'encens, atès que portava el segell de la misericòrdia divina; perquè el Senyor és a la meua dreta per a no ser pertorbat» (traducció de l'autora).
27. JOAN CRISÒSTOM, *Œuvres complètes de saint Jean-Chrysostôme*, vol. VII, París, Gaume, 1836, 2a part, p. 938, a l'abbé BARRAUD, «Notice archéologique et liturgique sur l'encens et les encensoirs», *Bulletin Monumental*, XXVI (1860), p. 389-421, 501-536 i 621-668 (esp., p. 411-412).

incorporar els càntics en els oficis divins. El seu testament, escrit en siríac i redactat en vers, és un càntic, i per això se'l cataloga dins el gènere líric. Ha estat editat diverses vegades i traduït al francès. Una de les còpies més antigues, sinó la més antiga, data del segle VII o VIII, i és la que ha servit, posteriorment, per a la majoria de les edicions que se n'han fet.²⁸ Conté un fragment especialment interessant per al tema que estem tractant:

Ne mettez pas avec moi de parfums, les honneurs ne me conviennent pas,
 Non plus des aromates, ni des odeurs, honneur qui ne me servirait pas.
 Brûlez l'encens dans le sanctuaire; moi, accompagnez de vos prières.
 Offrez à Dieu les parfums, et pour moi chantez des psaumes.
 À la place d'odeurs et d'aromates, faites mention de moi dans la prière.
 À quoi bon une senteur délicieuse pour le mort qui ne peut la respirer?
 Portez et faites fumer votre encens dans le sanctuaire, pour délecter ceux qui entreront.
 N'ensevelissez pas une pourriture infecte dans la soie qui lui est inutile.
 Abandonnez au fumier celui qui ne peut jouir des honneurs.²⁹

En aquests versets del seu testament, qui parla és un home modest, humil, a les portes de la mort. L'escriptura és senzilla i intel·ligible, així com ho són les indicacions del diaca. Rebutja les olors i els perfums, no són per a ell; tanmateix, sí que són per a lloar Déu. Per a Ell, els perfums i per a Efraïm (el diaca), el cant dels salms. Es pregunta de què serveix una olor dolça si el mort no la pot respirar. Demana que portin l'encenser al santuari i que l'encensin. Considera que un cos putrefacte no necessita cap llenç de seda. Renuncia als honors i demana de ser inhumat al peu de l'altar.³⁰ I que després de trenta dies se celebri una missa commemorativa. Res més.

El testament és taxatiu quant a l'ús de l'encens: s'ha de dedicar a lloar Déu, i sembla confirmar la pràctica d'aquesta utilització en les cerimònies litúrgiques, en un moment encara primerenc.

Si aquest text correspon a la mà del mateix diaca, s'ha de datar en el darrer terç del segle IV; en cas contrari, la datació és més incerta.

28. Abbé BARRAUD, «Notice archéologique et liturgique sur l'encens et les encensoirs», p. 409-410; Rubens DUVAL, «Le testament de saint Éphrem», *Journal Asiatique* (Société Asiatique), vol. XVIII (1901), p. 234-319 (esp., p. 235-237).

29. Rubens DUVAL, «Le testament de saint Éphrem», p. 291-292.

30. Rubens DUVAL, «Le testament de saint Éphrem», p. 311.

El *Liber pontificalis* llista encensers que foren donats a algunes basíliques romanes durant el regnat de l'emperador Constantí I el Gran (272-337), segons consta en la *vita* del papa Silvestre I (314-335).³¹ És una qüestió que genera controvèrsia, raó per la qual no hi entrarem. El que sí que incorporem, per la seva importància històrica, és el viatge de la pelegrina Egèria i la narració que feu de la seva experiència viscuda durant el seu viatge a Jerusalem entre els anys 381 i 384. Es tracta del primer testimoni de l'ús, en un espai sagrat i cristià, de l'encens durant la celebració de la litúrgia dominical a Jerusalem. Egèria escriví que «[...] abans dels cants dels galls es reuneix tota la multitud [...] a la basílica que és al costat de l'Anàstasi [construcció damunt o entorn del sepulcre de Crist]». ³²

[9] S'obren totes les portes i tota la gent entra a l'Anàstasi, on brillen ja innumbrables llumeneres. Un cop entrat el poble respon i després d'això es fa una oració. Novament un diaca diu un salm i també es fa una oració. Un tercer salm és dit per un dels clergues i per tercera vegada es fa una oració i es fa commemoració de tothom.

[10] Dits aquests tres salms i fetes les tres oracions, porten encensers a l'interior de la cova de l'Anàstasi, de manera que tota la basílica s'omple de perfums.³³

Es conserven exemplars d'encensers procedents de Síria, Constantinoble, Egipte i d'altres indrets propers, que daten dels segles VI, VII i VIII, els més antics que coneixem i que confirmen l'ús de l'encens.

31. *Le Liber Pontificalis: Texte, introduction et commentaire*, edició de l'abbé Duchesne, vol. 1, París, E. de Brocard, 1981 (reimpr., 1955), p. 174: «thymiamateria II ex auro purissimo pens. lib. xxx»; p. 177: «thymiamaterium ex auro purissimo cum gemmis ex undique ornatum numero LX, pens. lib. xv». No tots els que han estudiat aquesta temàtica accepten que es tracti d'encensers per al culte cristià.
32. EGÈRIA, «La litúrgia dominical», a *Pelegrinatge*, I, edició de Sebastià Janeras, Barcelona, Fundació Bernat Metge, 1986, 2 v., p. 177-178.
33. EGÈRIA, «La litúrgia dominical», p. 177: «[9] Mox autem primus pullus cantauerit, statim descendet episcopus et intrat intro speluncam ad Anastasim. Aperiuntur hostia omnia et intrat omnis multitudo ad Anastasim, ubi iam luminaria infinita lucent, et quemadmodum ingressus fuerit populus, dicet psalmum quicumque de presbyteris et respondent omnes; post hoc fit oratio. Item dicit psalmum quicumque de diaconibus, similiter fit oratio, dicitur et tertius psalmus a quocumque clerico, fit et tertio oratio et commemoratio omnium. [10] Dictis ergo his tribus psalmis et factis orationibus tribus ecce etiam thiamateria inferuntur intro spelunca Anastasis, ut tota basilica Anastasis repleatur odoribus.»

4. L'ENCENSAMENT A L'ORDO ROMANUS

El fonament de la dedicació de les esglésies es troba a la Bíblia (1Re VIII,1-66), en la dedicació del temple que fa Salomó al Senyor. Se'n detallen els diferents moments: 1) el trasllat de l'Arca de l'Aliança al temple, 2) les oracions que Salomó li dedica a Ell i 3) el sacrifici que Salomó li ofereix. En el Nou Testament, el temple del Senyor és el cos de Crist. En l'Evangelí de Joan es diu: «Però ell es referia al santuari del seu cos» (Jn 2,21).

El pontifical romanogermànic conté l'*Ordo romanus ad dedicandam ecclesiam*, de la segona meitat del segle X, en el qual es detalla la dedicació d'una església. Creiem que aquest document és cabdal per la informació que conté sobre l'ús de l'encens i per la seva cronologia primerenca. Anotem el document tal com el publicaren Vogel i Elze:³⁴

XXXIII. Ordo romanus ad dedicandam ecclesiam

1. Primitus vadit episcopus indutus vestimentis sacris ad ecclesiam vel ad locum ubi reliquae repositae sunt et facit letaniam et dat orationem hanc:

Aufer a nobis, domine, quesumus.

Fac nos sanctorum tuorum domine.

2. Postea ponit reliquias in patenam et porrigit eas presbitero in ulnas suas super sindonem quam habet in collo ligatam et cooperit ipsas, et exeunt psallendo antiphonam: *Cum iocunditate exhibitis et cum gaudio.*

3a. Et pergunt ad ecclesiam novam ubi recludi debent reliquiae et

3b. antequam pontifex introeat in aecclesiam, diaconus recludatur in ipsa et illuminentur XII kandelae in circuito aecclesiae et induat se vestimentis sacris.

4. Et cum venerit ad ostium aecclesiae, percutiens ter super liminare cum cambuta sua, dicit antiphonam istam: *Tollite portas, <principes vestras et elevamini, portae aeternales, et introibit rex gloriae>*. Responsum det diaconus infra aecclesiam: *Quis est iste rex gloriae?* Iterum pontifex similiter dicat et diaconus, ut supra, usque tertio dicit: *Dominus virtutum ipse est rex gloriae. R̄. Deo gratias.*

34. Cyrille VOGEL i Reinhard ELZE, *Le Pontifical romano-germanique du dixième siècle*, vol. 1, Ciutat del Vaticà, Biblioteca Apostolica Vaticana, 1963, 3 v., p. 82-89.

- 5a. Et aperto ostio, intrans
- 5b. aecclesiam cum ministris duobus vel tribus
- 5c. dicat: *Pax huic domini. R. Amen.*
- 5d. Et clauditur ostium aecclesiae.

6. Deinde incipit clerus let[aniam] et, cum venerit sacerdos ante altare, proternat se cum ministris super stramenta usquedum dicit scola: *Agnus Dei qui tollis.*

7. Ut autem surrexerit ab oratione dicit pontifex excelsa voce: *Oremus.* Et dicit diaconus: *Flectamus genua.* Postquam oraverint, dicit: *Levate.* Et tunc sequatur oratio: *Magnificare, domine Deus noster.*

8. Deinde incipit pontifex a sinistro angulo ab oriente scribere per pavimentum cum cambuta sua alfabetum usque in dextrum angulum occidentalem; incipiens igitur similiter de dextro angulo orientali alfabetum scribat usque in sinistrum angulum occidentalem.

9. Deinde veniens ante altare dicit: *Deus in adiutorium meum intende,* cum *Gloria,* absque *Alleluia.*

10. Inde benedicit salem et aquam cum cinere mixtam et dicit hanc orationem: *Exorcizo te, creatura aquae.*

11. Oratio. *Deus qui ad salutem humani generis.*

12. Sequitur exorcismus salis:

Exorcizo te, creatura salis, per Deum vivum, per Deum sanctum, per Deum totius creaturae, qui te per Heliseum prophetam in aquam mitti iussit, ut sanaretur sterilitas aquae, qui per apostolum Paulum dicere dignatus est: «Sit cor vestrum sale conditum». Ideoque efficere sal exorcizatum ad evacuandum et expellendum inimicum omnemque virtutem et putredinem eius, in nomine domine nostri Iesu Christi, qui venturus.

13. Et miscet salem cum cinere, faciens inde crucem super ipsam aquam, dicens, *Exorcizo te creatura aque.*

14. Deinde ponat vinum in ipsam aquam benedictam dicens: *Omnipotens sempiternus Deus, creator et conservator.*

15. Inde faciat crucem digito suo cum ipsa aqua in dextera parte altaris et per quatuor cornua.

16. Inde cum ysopo aspergat altare in circuitu septem vicibus, canendo antiphonam istam: *Asperges me ysopo*, cum psalmo *Miserere mei, Deus*.

17. Tunc eat in circuitu ecclesiae per parietes spargendo de dextera parte incipiens usquedum, veniens ante altare, spargat iterum in circuitu aeccliesiae antiphonam canendo: *Exurgat Deus et dissipentur*, cum ipso psalmo. Iterum veniens ante altare, spargat in circuitu aeccliesiae antiphonam canendo: *Qui habitat*, cum ipso psalmo.

18. Et mittat ex ministris et clericis duos vel tres, qui extrinsecus aeccliesiae parietes una vice psallentes spargant.

19. Iterum ipse pontifex eat de altari spargendo per medium aeccliesiae in longum et in latum, crucem faciendo et per omne pavimentum spargendo, cum antiphona: *Domus mea*, cum versu: *Narrabo nomen tuum*, et cum *Gloria*.

20. Et cum veniens in medium aeccliesiae, dicit: *Oremus* et diaconus: *Flectamus genua. Levate*. Et dicit pontifex orationem: *Deus qui loca nomini tuo*.

21. Iterum dicit excelsa voce: *Oremus* et diaconus ut supra. Consecratio: *Deus sanctificationum omnipotens dominator*. Per.

22. Tunc eat

22a. ante altare, canendo antiphonam: *Introito ad altare Dei*, cum psalmo *Iudica me Deus*. Tunc

22b. faciat maltam de calze et tegula cum aqua benedicta

22c. et postea ipsam aquam quae remanet fundat ad basim altaris. Et extergatur altare de linteo.

23. Postea offerat incensum et mittat oleum super altare in medio, crucem faciens, et super IIIII cornua. Antiphona. *Erexit Iacob lapidem. Quam dilecta*.

24. Et unguat manu sua totum illud altare. Alius vero sacerdos faciat incensum in circuitu altaris.

25. Expleto psalmo, mittat iterum oleum sicut prius, canendo antiphonam: *Edificavit Moyses, cum psalmo Deus noster refugium.*

26. Et mittat chrisma super altare cum antiphona: *Ecce odor filii mei.* Psalmus: *Fundamenta.*

27. Deinde in circuitu aecclisiae per parietes de dextro usque in dextrum faciat cruces cum pollice de chrismate in duodecim locis, dicens:

Sanctificatur hoc templum in nomine patris et filii et spiritus sancti.

28. Inde faciens crucem incensi super altare, dicat hanc orationem super altare: *Dei patris omnipotentis misericordiam.*

29. Iterum dicit: *Oremus;* diaconus ut supra. *Deus omnipotens in cuius honore altare hoc sub invocatione.*

30. Deinde dicit antiphonam istam: *Confirma hoc, Deus, adiungens Gloria Patri.*

31. Inde benedicit tabulas his verbis super altare dicens:

Singulare per illud propiciatorium, quod se in altari crucis pro nobis redimendis obtulit immolandum, cuius figuracione patriarcha Iacob lapidem unxit et erexit in tumulum, quo fieret sacrificium et portae caeli desuper aperiretur oraculum, suppliciter tibi, domine, preces fundimus, ut metalli huius expolitam materiem, supernis sacrificiis imbuendum, ipse suae dotare sanctificationis ubertate praecipiat, qui quondam lapideis legem scripsit in tabulis. Per.

32. *Alia. Deus omnipotens, universarum rerum rationabilis artifex, <qui inter caeteras creaturarum formas lapideum metallum ad obsequium tui sacrificii condidisti, ut legis libatione pararetur altare, annue dignanter, ut, quicquid hic oblatum sacratumque fuerit nomini tuo, assurgat religioni, proficiat spei, invitatur fidei, sit honori. Per>.*

33. *Alia. Domine sancte, pater omnipotens, eterne Deus, clemens et propitiuus, <preces nostras humiliter exaudi et praesta, ut in hac mensa sint tibi libamina accepta, sint grata, sint pingua et sancti spiritus tui semper rore perfusa, ut omni tempore hoc in loco supplicantis familiae tuae anxietates releves, egritudines cures, preces exaudias, vota suscipias, desideria confirmes, postulata concedas. Per>.*

34. Post *Amen*, dicat praephationem excelsa voce: *Sursum corda. R̄. Habemus. Gratias agamus domino Deo. R̄. Dignum et iustum. Vere dignum, usque: eterne Deus, qui post offendicula lapsus primi hominis instituisti offerri propitiatorii delinimenta libaminis, ut culpa quae praecesserat per superbiam, futuris temporibus expiaretur per munera, quibus honorarentur altaria, honorificaretur et templum; quod tibi primus Noe praeparavit officio, rursus Abraham immolaturus filium, dehinc electus Iacob erexit et unxit in titulum. Adsit igitur redemptionis tuae ineffabilis pietas et super hos lapides opem tuae benedictionis infunde, ut, te largiente, referat praemium quisquis intulerit votum, qui te ergo angularem lapidem et saxum sine manibus excisum nominari ipse voluisti, tu lapides istos divinis cultibus apparatus benedic atque sanctifica et sacri huius mysterii sicut institutor, ita etiam sanctificator appare.*

35. Deinde, tenentibus subdiaconis vel acolitis linteamina vel omnia ornamenta aecclesiae, seu vasa sacra, quaecumque ad cultum Dei et aecclesiae pertinere videntur, benedicat ea pontifex sicut in Sacramentorio continetur.

36. Ipsis completis, egreditur episcopus et dat orationem ante ostium: *Deus qui in omni loco dominationis tuae dedicator assistis.*

37a. Ipsa finita, suscipit ipsas reliquias a presbitero et porta eas

37b. cum honore, laudes decantando, cum cruce et turibulis et luminibus multis

37c. ad altare intus in aecclesiam et ponit super altare novum.

38. Et extenso velo inter eas et populum, recondit ipse pontifex manu sua ipsas reliquias in loco altaris canendo antiphonam: *Exultabunt sancti in gloria, cum psalmo: Cantate Domino.*

39. Et antequam recludantur, ponit chrisma intus in confessionem per angulos IIIOR in cruce ita dicendo: *In nomine patris et filii et spiritus sancti. Pax tibi. R̄. Et cum spiritu tuo.*

40. Deinde ponit tres portiones corporis domini intus in confessionem et tres de incenso et recluduntur reliquie intus in confessione.

41. Et dum recluduntur, cantatur antiphona: *Sub altare Dei sedes accepistis, intercedite pro <nobis ad dominum qui vos elegit>.*

42. Et accipiens tabulam, quae super reliquias poni debet, antea confirmat eam subtus cum chrismate, dicendo ut supra: *In nomine patris.*

43. Et ponit tabulam super reliquias et dat orationem hanc: *Deus, qui ex omni coaptatione sanctorum.*

44. Deinde linit eam cum calce que ante fuerat praeparata et, postquam fuerit linita, facit crucem desuper cum crismate, dicendo ut supra.

45. Et facit crucem similiter cum crismate per IIII^{or} angulos altaris desuper, dicendo ut supra.

46. Et tunc velat altare et dat orationem hanc: *Descendat, quaesumus, domine Deus noster.*

47. Inde vero revertitur pontifex in sacrarium cum ordinibus sacris et induit se vestimentis aliis solemnibus et interim vestiuntur altaria vel aecclesia et accenduntur luminaria.

48a. Hoc peracto, canit scola antiphonam ad introitum.

48b. Et procedit pontifex de sacrario cum ordinibus sacris sicut consuetudo est.

48c. Et post *Kyrie* dicit: *Gloria in excelsis.* Et complet missam ordine suo sicut in sacramentario continentur.

49. Et per totam ebdomadam missa publica in ipsa aecclesia celebretur, usquedum octo dies completi sunt.

Es tracta de l'ordo més complet i antic de descripció de la consagració d'un altar. Assenyala els rituals següents: la translació de les relíquies, el ritual de les dotze candeles (espelmes de cera verge), la deposició de les relíquies a l'altar i l'encensament en la consagració de l'altar.

Altrament, el ritual de la dedicació d'una església es pot seguir en el pontifical romà del segle XIII.³⁵

35. Monique GOULLET, Guy LOBRICHON i Éric PALAZZO, *Le Pontifical de la curie romaine au XIIIe siècle: Texte latin, traduction, introduction*, París, Les Éditions du Cerf, 2004, col.l. «Sources Liturgiques», núm. 4, p. 201-240 (llatí i francès).

El sacramentari de Drogó és un exemple excepcional per les escenes que s'hi representen en la coberta inferior, datades entre 845 i 855; són un magnífic treball de vori. Les nou escenes són l'expressió artística més antiga de l'ofici religiós, els *ordini romani*, celebrats a la catedral de Metz (França). Per la seva cronologia, és un complement paral·lel de l'*ordo* que hem anotat (figura 1).³⁶

Figura 1.

«Oració al peu de l'altar», coberta inferior del sacramentari de Drogó, vori, Metz, f. 2r.

© Bibliothèque nationale de France (BnF), ms. latin 9428.

36. Marianne BESSEYRE, *Trésors carolingiens: Livres manuscrits de Charlemagne à Charles le Chauve*, Paris, Bibliothèque nationale de France, p. 190 (imatge), 194-199, núm. de catàleg 53.

4.1. *Encensament de la consagració de l'altar i la deposició de les relíquies*

Segons l'edició del pontifical romà que en va fer el pare Franquesa, el ritual de la benedicció de l'església associat a la consagració de l'altar i la translació de les relíquies era com segueix: el dia abans de la consagració de l'altar s'havien de preparar les relíquies; el bisbe les introduïa dins una arqueta, un cofre o una caixeta, que prèviament havia netejat, juntament amb tres grans o porcions d'encens i un pergami o autèntic amb una inscripció (que variava segons la datació), en la qual constava el nom del prelat (sembla que després del segle x) que les consagrava, el nom del sant o sants a qui pertanyien les relíquies i les indulgències que es concedien.³⁷

Romanien segellades, es custodiaven en un lloc net i segur, s'encenien ciris i se celebraven laudes matinals que es dedicaven al(s) sant(s). Altra-ment, s'havien de preparar els sants olis (el crisma i l'oli dels catecúmens), una lliura d'encens, la meitat de la qual havia de ser en gra, l'encenser (*turibulum*), la naveta (*navicula, acerra*) i la cullereta.³⁸

El pontífex, que duia a la mà la creu alçada, acompanyat dels clergues del seguici, es dirigia en processó al lloc on s'havien dipositat les relíquies la nit anterior.³⁹ Després del res, davant les relíquies, introduïa l'encens dins l'encenser, que donava al turiferari, i s'encensaven les relíquies mentre durava la processó. Abans s'havia tret la mitra, i llavors es tornava a cobrir el cap (amb la mitra), agafava amb les mans l'arqueta o caixeta amb les relíquies i, molt solemnement, les posava damunt l'altar objecte de la consagració. Col·locava les relíquies damunt les andes per a ser portades

37. Monique GOULLET, Guy LOBRICHON i Éric PALAZZO, *Le Pontifical de la curie romaine au XIIIe siècle: Texte latin, traduction, introduction*, p. 227; Adalbert Maria FRANQUESA, OSB, *Ritual de la consagració del altar*, Montserrat, Monestir de Montserrat, 1943.

38. Adalbert Maria FRANQUESA, OSB, *Ritual de la consagració del altar*, p. 28-29: «El fognonet amb el carbó encès, un got d'aigua, un platet amb cendra i un altre amb sal; un got de vi, un aspersori, fet de herba d'hisop; draps per a netejar la taula de l'altar objecte de consagració; un cobertor de lli, de la mida de l'altar, cinc creuetes d'espelmes molt fines, espàtules de fusta per a raspar en cas de necessitat restes de candeles o d'encens cremat, etc. El celebrant es posa l'avit, l'alba i el cíngol, l'estola i la capa pluvial blancs, porta la mitra i la crosse episcopal a la mà esquerra» (traducció, abreujada, de l'autora).

39. Michel ANDRIEU (ed.), *Les Ordines Romani du Haut Moyen Âge*, vol. IV: *Les textes*, Lovaina, Spicilegium Sacrum Lovaniense, 1956, p. 353-394 i 397-407. L'*ordo quomodo in sancta romana ecclesia reliquiae conduntur* és considerat l'*ordo* més antic en el qual es menciona la processó.

en processó pels clergues assistents. Començava a cantar l'inici de l'antífona i seguidament ho feia la *schola cantorum*.

El pontífex, que anava mitrat, amb el polze untat amb el crisma, feia el senyal de la Creu a cadascun dels quatre costats de l'altar, segellava l'arqueta i recitava el *Consecretur*.⁴⁰ Agafava la caixeta amb les relíquies i les guardava en el sepulcre. Mentre es cantava una antífona, el pontífex, que s'havia tret la mitra, beneïa l'encens custodiat en l'encenser que duia el diaca. Aquest li retornava i el bisbe encensava les relíquies i els dedicava una profunda reverència.⁴¹ El prelat es posava novament la mitra, cobria amb una pedra el sepulcre, i feia el senyal de la Creu amb el polze untat de crisma perquè la llosa fos consagrada i santificada per aquella unció i la benedicció de Déu, en nom del Pare, del Fill i de l'Esperit Sant.

Quan s'havia assegurat el reconditori dins l'altar on es guardaven les relíquies (el sepulcre), el pontífex posava la pedra i la fixava amb ciment beneït, sempre després del cant de les dues antífones. Quan ja estava ben tancat i segellat (amb l'ajuda d'un obrer paleta), feia el senyal de la Creu amb el crisma damunt la pedra i l'altar. Tota la lluminària de ciris s'apagava i deia: «que aquest altar sigui signat i santificat».

Seguidament tenia lloc l'encensament, que començava amb el cant d'una antífona *Tetit Angelus juxt*,⁴² moment en què el prelat feia tres voltes al voltant de l'altar sense deixar d'encensar-lo. Arribava el moment en què el crisma i l'encens formaven un tot i es consagrava l'altar. Es feia la primera unció amb l'oli, alhora que es cantaven l'antífona i el salm, sense deixar d'encensar mentre es donaven voltes a l'altar. Acabat aquest acte, el bisbe començava l'antífona *Erexit Jacob lapidem...*; es resava el salm 83 i s'intercalava l'antífona, i el prelat feia cinc creus amb el polze, una al mig

40. Michel LAUWERS, *Naissance du cimetière: Lieux sacrés et terre des morts dans l'Occident médiéval*, Paris, Aubier, 2005, coll. «Collection Historique», p. 61-73 (esp., p. 61-62). Amalari de Metz (ca. 775 - ca. 850) fou un eminent liturgista, autor de *De ecclesiasticis officiis*. Era de l'opinió que la presència del bisbe en aquest ritu era una condició *sine que non* per a la seva validesa, en un context en el qual «[...] Surtout l'idée que la sainteté des personnes prévaut sur celles des lieux».

41. Monique GOULET, Guy LOBRICHON i Éric PALAZZO, *Le Pontifical de la curie romaine au XIIIe siècle: Texte latin, traduction, introduction*, p. 222: «Tunc elevet episcopus reliquias in feretro preparatas, presbiteris portantibus eas cum honore et laudibus, cum cruce et turribulis incensatis ac luminaribus». L'encens que crema i la lluminària són fonamentals en el ritu.

42. Adalbert Maria FRANQUESA, OSB, *Ritual de la consagración del altar*, p. 81-82.

de l'altar i les altres quatre als angles. El sacerdot li donava l'encenser per a encensar l'altar una vegada havia beneït l'encens. Seguia un responsori, voltava l'altar i l'encensava, i retornava l'encenser al sacerdot.

Es repetia la unció amb els olis dels catecúmens; se seguia el ritual de l'encensament (que no repetirem). En la tercera unció es feia el mateix amb el sant crisma, i la quarta i darrera unció es feia amb el crisma i l'oli dels catecúmens. Totes seguien el mateix esquema, amb cants i salms adaptats al ritual pertinent.

La baixada del foc de l'Esperit Sant damunt l'altar era representat simbòlicament pel bisbe, que beneïa l'encens, mentre s'encenia la lluminària i tot s'envoltava d'olor i s'enlairava vers el tron de Déu.

Llavors, l'altar ja s'havia consagrat, i es resava i es donava gràcies davant l'altar. Els ciris i l'encens ja s'havien cremat i es deixaven en un dipòsit fins que es cremaven del tot. Es cantava el prefaci, es feia una nova unció de l'altar, es resava i es cantava el salm 67:

[...] Sicut deficit fumus, deficient: sicut fluit cera a facie ignis, sic pereant peccatores a facie Dei. (Sl (Vg) 67,3)⁴³

Es reprenia el res, *Oremus*, seguia la unció, el prelat feia una creu en el lloc on s'uneixen la mesa de l'altar i la base (els quatre angles) i es deia una oració. Els sotsdiaques netejaven la taula de restes de l'oli, mentre el pontífex es netejava les mans amb molletes de pa i se les assecava. Restava vestir l'altar amb les tovalles, els vasos i els ornaments litúrgics, que s'hi col·locaven damunt. Els més significatius eren la Creu i els dos canelobres, un per cada costat. Es feia un responsori (salm 62). I llavors tenia lloc una nova benedicció de l'encens, i, ja davant l'altar, el bisbe rebia del diaca l'encenser que subjectava amb la mà. Començava a cantar l'antífona, que continuava el cor. Aleshores, el prelat encensava l'altar en forma de creu i repetia el cant dues vegades mentre encensava les mateixes vegades l'altar.

El ritu de la consagració, vist des del segle IX, tenia un poder de reconversió, ja que el lloc de reunió dels fidels, el *locus*, passava a ser part de

43. Sl 68 (67),3 (Bíblia): «Esvaeix-los de pressa com el fum, / com la cera que es fon vora el foc; / que davant de Déu no quedi rastre dels dolents».

l'Església, de manera que entrava a formar part del conjunt eclesial, es transformava en *domus Dei et porta celi*.⁴⁴

4.2. *Les dotze candeles*

Segons l'*ordo ad dedicandam ecclesiam*: «antequam pontifex introeat in aecclisiam, diaconus recludatur in ipsa et illuminentur XII kandelaes in circuitu aecclisiae», és a dir, el diaca havia d'illuminar amb dotze candeles l'interior de l'església. Malgrat que no ens ocupem de la lluminària en aquest article, volem anotar una reflexió entorn del simbolisme d'aquest ritu. Les dotze candeles recorden les dotze tribus de l'antiga aliança i els dotze apòstols de la nova aliança. De fet, es relaciona amb aquests versicles veterotestamentaris:

El dia que Moisès va acabar d'erigir el tabernacle, el va ungir per consagrar-lo amb tots els seus accessoris. Va ungir igualment l'altar i tots els seus accessoris per tal de consagrar-los.

Després van venir els principals d'Israel, caps de les seves tribus, els mateixos que havien presidit el cens. Davant el Senyor van presentar com a ofrena sis carros coberts i dotze bous, és a dir, un carro per cada dos dels caps de tribu i un bou per cada un d'ells. I ho presentaren davant el tabernacle. El Senyor digué a Moisès:

— Rep això d'ells i distribueix-ho als levites per al servei de la tenda del trobament, segons la tasca que cada un té assignada.

Moisès es va fer càrrec dels carros i dels bous i els distribuí als levites. Als descendents de Guerxon els va donar dos carros i quatre bous, d'acord amb el servei que havien de complir. Els altres quatre carros i els altres vuit bous, els posà a disposició dels descendents dels descendents de Merarí, per al servei que tenien encomanat a les ordres d'Itamar, fill del sacerdot Aaron. Però als descendents de Quehat no els en va donar cap, perquè la seva missió era la de transportar a l'espallla les coses santes.

Els principals d'Israel van portar la seva ofrena per a la dedicació de l'altar, el dia que fou consagrat; la presentaren davant l'altar. El Senyor havia dit a Moisès:

44. Michel LAUWERS, *Naissance du cimetière: Lieux sacrés et terre des morts dans l'Occident médiéval*, p. 67.

– Els principals de cada tribu, a raó d'un per dia, presentaran la seva ofrena per a la dedicació de l'Altar. (Nm 7,1-11)⁴⁵

4.3. *El protocol de l'encensament*

A més del ritual, l'oficiant de l'encensament havia de seguir un protocol. Amb la mà esquerra havia de sostenir les cadenes des de dalt: havia d'estar immòbil i tenir-la recolzada damunt el pit, mentre que la mà dreta havia de procurar estalviar moviments bruscs de l'objecte litúrgic. Quan s'encensava una persona o un objecte (litúrgic), en cada cop (oscil·lació) que es donava, s'havia d'eleva suaument l'encenser i després baixar-lo fins a tornar-lo a la posició original. Se seguia el mateix ritual tantes vegades com calgués.

L'encensament del Sant Sagrament, la Creu, el llibre dels Evangelis, el celebrant, els prelats i canonges, els sacerdots i el conjunt de persones encensades col·lectivament es feia amb un doble cop (o oscil·lació). El nombre de dobles cops que depenia del tipus d'objecte i de la categoria de les persones que s'encensava: s'encensava amb tres dobles cops el Sant Sagrament i la Creu d'altar; amb dos dobles cops les relíquies i les imatges dels sants; amb tres dobles cops el bisbe; amb dos dobles cops les dignitats i els canonges, i amb un sol doble cop els altres sacerdots.⁴⁶

45. *Biblia sacra iuxta Vulgatam Clementinam*, Nm 7,1-11: «Factum est autem in die qua complevit Moyses tabernaculum, et erexit illud: unxitque et sanctificavit cum omnibus vasis suis, altare similiter et omnia vasa eius. Obtulerunt principes Israel et capita familiarum, qui erat per singulas tribus, praefectique eorum, qui numerati fuerant, munera coram Domino sex plaustra tecta cum duodecim bobus. Unum plaustrum obtulere duo duces, et unum bovem singuli, obtuleruntque ea in conspectu tabernaculi. Ait autem Dominus ad Moysen: Suscipe ab eis ut serviant in ministerio tabernaculi, et trades ea Levitis iuxta ordinem ministerii sui. Itaque cum suscepisset Moyses plaustra et boves, tradidit eos Levitis. Duo plaustra et quatuor boves dedit filiis Gerson, iuxta id quod habebant necessarium. Quatuor alia plaustra et octo boves dedit filiis Merari secundum officia et cultum suum, sub manu Ithamar filii Aaron sacerdotis. Filiis autem Caath non dedit plaustra et boves: quia in sanctuario serviunt, et onera propriis portant humeris.

Igitur obtulerunt duces in dedicationem altaris, die qua unctum est oblationem suam ante altare. Dixitque Dominus ad Moysen: Singuli duces per singulos dies offerant munera in dedicationem altaris».

46. Michel ANDRIEU (ed.), *Les Ordines Romani du Haut Moyen Âge*, p. 405-406, per a més casos concrets.

4.4. El ritual i la benedicció de l'encens

Quan es beneïa l'altar hi havia una regla d'or que obligava el turiferari a encensar prop de l'altar i sempre dret, en cap cas assegut al banc. Portava l'encenser a la mà esquerra i, a la dreta, la naveta amb l'encens i la cullereta. Havia de lliurar la naveta al diaca. El celebrant el beneïa (*Benedite Pater reverende*), treia tres vegades encens de la naveta i el posava dins l'encenser, primer pel centre, després a l'esquerra i finalment a la dreta, tot dient: «Ab illo bendicaris in cuius honore cremaberis». Després posava la mà esquerra damunt l'altar i amb la dreta feia el senyal de la Creu sobre l'encenser.

Durant l'encensament de l'altar les fumeroles pujaven cap al cel com a lloança a Déu, alhora que ajudaven que les pregàries arribessin fins a Ell. Els dos ritus, l'encensament i la unció, sacralitzaven l'altar (figura 2).

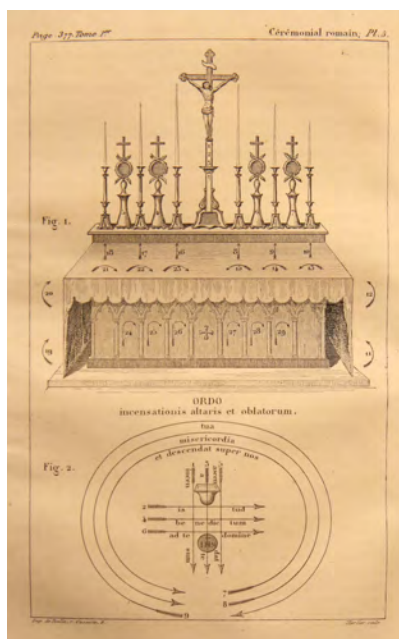

Figura 2.

Léon LE VAVASSEUR, «Incensationis altaris et oblatorum», a *Cérémonial selon le rit romain*, 5a ed., vol. I, París, Librairie Labarrière, ca. 1876, [p. 406-407], làmina.

© Fotografia de l'autora.

5. L'ENCENS PER A RETRE HONOR A L'EVANGELI

L'encens s'utilitzava des del segle v per a retre honor a l'Evangelí, i encara avui és acceptat en la lectura evangèlica del Dissabte Sant. La lectura de l'Evangelí és una de les parts més significatives de la celebració litúrgica de la missa. Aquest acte revestia pompositat.

6. L'ENCENSAMENT EN LA LITÚRGIA

Com hem dit, en els primers segles no es volia utilitzar l'encens en les cerimònies dels cristians, tal com confirmen molts dels textos dels escriptors cristians que hem anotat.⁴⁷ No obstant això, el rebuig inicial va anar canviant, i sembla que aquest canvi es va manifestar per primera vegada en els funerals. L'enterrament d'un cristià i les cerimònies que se'n derivaven eren una exaltació al mort i, com a tal, l'ús de l'encens era considerat un signe de *joie et d'allégresse* i de reverència (figura 3).⁴⁸

Hi ha una qüestió molt interessant que exposa Gauthier, segons la qual l'*ordo* gallicà seria l'únic (conegut) que hauria utilitzat l'encens cremat amb la mateixa finalitat que el consagrat. El contacte directe de les brases amb l'altar deixava una empremta com quan s'ungia amb el crisma l'altar en la cerimònia de la consagració.⁴⁹ Michael Pfeifer indica que, juntament amb les relíquies, es posaven tres grans d'encens i tres hòsties segons els *ordines* que tracten de les sagrades formes.⁵⁰

47. Catherine CASEAU CHEVALLIER, «Odorat, encensement et encensoirs. Le paysage olfactif des espaces sacrés dans les églises tardo-antiques et byzantines», a *Rituels religieux et sensorialité: Antiquité et Moyen Âge: Parcours de recherche*, Milà, Silvana, 2021, p. 431-445 (esp., p. 432-434).

48. Catherine GAUTHIER, «L'odeur et la lumière des dédicaces. L'encens et le luminaire dans le rituel de la dédicace d'église au haut Moyen Âge», a Didier MÉHU (ed.), *Mises en scène et mémoires de la consécration de l'église dans l'Occident médiéval*, Turnhout, Brepols, 2008, col·l. «Centre d'Études Médiévales de Nice», núm. 7, p. 79; Martin ROCH, «L'odeur suave des saints dans le haut Moyen Âge, entre miracle et ritualité», a *Rituels religieux et sensorialité: Antiquité et Moyen Âge: Parcours de recherche*, p. 447-461 (esp., p. 452-453).

49. Catherine GAUTHIER, «L'odeur et la lumière des dédicaces. L'encens et le luminaire dans le rituel de la dédicace d'église au haut Moyen Âge», p. 83. Hi hauria la possibilitat que es tractés d'una reutilització. Són qüestions que en un futur i amb més estudis es podrien resoldre.

50. Michael PFEIFER, *Der Weihrauch: Geschichte, Bedeutung, Verwendung*, Regensburg, Friedrich Pustet, 2018, p. 108-109.

Figura 3.

Medalló de pedra, Bizanci, segle XI, Ginebra.
© Musée d'Art et d'Histoire, MAG (inv. AD
6832). Fotografia de Jean Marc Yersin.

A la dotalia de l'església de Sant Martí de la Nou (Berguedà), del 20 de febrer de 1196, Bernat, bisbe d'Urgell, soterra dins l'altar les preceptives relíquies de sant Martí i d'altres sants, l'eucaristia, l'encens i el pa de sant Martí, i l'autèntic amb el text «Hic [sunt] cor[pora beati] Alexandri [et aliorum sanctorum]».⁵¹

Sembla que l'encensament s'introduí en la litúrgia occidental al segle IX, molt tardanament si es compara amb altres religions, i, quan es feu, era per a honorar Déu. La fórmula emprada per a la benedicció és: «Ab illo benedicaris in cujus honorem cremaberis», que simbolitza l'oració dels sants i dels fidels en l'acte de la celebració eucarística. Justament quan els vapors de l'encens s'enlairen és quan l'Església «vede pure un simbolo della preghiera: Dirigatur, Domine, oratio mea sicut incensum in conspectu tuo».⁵² S'encensa l'altar dipositari de les relíquies dels màrtirs, el Santíssim Sagrament, les oblates que s'han de consagrar i els clergues que

51. Ramon ORDEIG I MATA, *Les dotalies de les esglésies de Catalunya (segles IX-XII)*, vol. III, part 2: *Introducció, documents 277-432 (segle XII), suplement, apèndix*, Vic, l'autor, 2002, coll. «Estudis Històrics. Diplomataris», núm. 6, p. 251, doc. 427.

52. Mario RIGHETTI, *Storia liturgica*, vol. I: *Introduzione generale*, Milà, Ancora, 1998, p. 69.

hi són presents, ja que actuen com a representants de Crist. També s'encensen figures sagrades.

L'encensament del Santíssim Sagrament en processó requereix dos turiferaris que l'encensen sense interrupció. El que camina a la dreta ho fa amb la mà esquerra i, a l'inrevés, el que camina a l'esquerra ho fa amb la dreta.⁵³

7. L'ENCENSAMENT DURANT LA MISSA SOLEMNE PER AL DIFUNT SEGONS EL *PONTIFICALE ROMANUM*

En l'acte de l'enterrament d'un difunt hi ha una celebració de certa complexitat fixada pel cerimonial romà (cap. 2, rúb. 13, núm. 4). Si es tracta del cos difunt d'un bisbe en un fèretre, el celebrant ha de vestir de capa pluvial, ha de fer l'ofici i s'ha de col·locar l'encens als peus de la caixa del mort. S'ha de dir el parenostre, s'ha de beneir i s'ha d'encensar el cos del bisbe. El sotsdiaca ha d'estar amb la creu al costat del cap del mort i el celebrant als peus, just al contrari de com es fa si el difunt és un seglar. El sotsdiaca no s'ha d'apartar del seu lloc (al costat del cap del mort). Si porta la creu, s'ha de girar vers el túmul i no vers el poble. Aquesta és la posició invariable que ha de mantenir fins que el celebrant beneeixi amb aigua beneïda i encensi el cos (que es troba en el túmul). Després del respons, el diaca ha de passar pel costat de l'Evangeli i dona al celebrant un salpasser i un encenser per a beneir tres vegades la sepultura (o damunt el llenç que el cobreixi) i per a encensar tres vegades més. La fórmula llatina utilitzada és la següent:

Tunc duo Acolythi cum thuribulo, et navicula, et aqua benedicta, et aspersorio accedent ad angulum dexterum capitis, ubi est dignior Praelatus; et se ad ejus dexteram collocabunt. Incepto Versiculo: Requiem aeternam, etc. Acolythus dabit naviculam Diacono, et ipse accedet cum thuribulo ante dictum digniorem Praelatum, qui ministrante Diacono naviculam, imponit thus in thuribulum; finito Responsorio, Chorus cantat: Kyrie, eleison / Christe, eleison / Kyrie, eleison.

53. Léon LE VAVASSEUR, *Cérémonial selon le rit romain*, 5a ed., vol. 1, París, Librairie Labarrière, ca. 1876, p. 411-412.

8. L'ENCENSAMENT EN LA RENOVACIÓ DEL SANTÍSSIM SAGRAMENT

Era necessari renovar el Santíssim Sagrament en les misses resades. Segons prescriví el Concili del Laterà i el cerimonial romà, s'havia de fer cada vuit dies, màxim cada quinze. Les sagrades formes havien de ser recents i s'havien de guardar dins el sagrari. Durant aquest acte litúrgic també s'encensaven (sense beneir) els vasos litúrgics que s'utilitzaven per a conservar les formes. El diaca (o el celebrant) havia d'estar al mig de l'altar i no sota la grada, dempeus i no de genolls. Tant si eren vespres com laudes, el celebrant besava l'altar i, dempeus, posava l'encens dins l'encenser i encensava el Sagrament. Aquest formulisme es repetia sempre. S'havia de col·locar sobre el graó més alt i de genolls encensar tres vegades el Santíssim, situat damunt l'altar. Abans d'aixecar-se havia de retornar l'encenser a l'acòlit. Si en les vespres o els laudes no hi havia el Santíssim present, hi havia l'obligació d'encensar l'altar. La imatge que mostrem explica amb tota exactitud els versicles de l'Apocalipsi 8,1-5 (figura 4).

Figura 4.

El setè segell: un àngel encensant un altar i abocant
 l'encenser damunt la terra, ca. 1255-1260, ms. Ludwig III
 1 (83.MC.72), f. 10v, Los Angeles.
 © The J. Paul Getty Museum.